Exlibris

Associació Catalana d'Exlibristes

A. de Riquer

Any XXXII 2020 Número 68

EX-LIBRIS

PUBLICACIÓ D'HISTÒRIA, TEORIA, COL·LECCIONISME I TÈCNICA DE L'EX-LIBRIS

SUMARI

ALEXANDRE DE RIQUER I INGLADA 1

ALEXANDRE DE RIQUER A LA BIBLIOTECA DE CATALUNYA EN EL CENTENARI DE LA SEVA MORT (Xavier Soler Avila) 6

SOTA EL SIGNE DE L'ALQUIMIA (Teresa Costa-Gramunt) 15

ALGUNES OBSERVACIONS SOBRE ELS EX-LIBRIS D'ALEXANDRE DE RIQUER (Joan-Lluís de Yebra) 17

EL JAPONISME D'ALEXANDRE DE RIQUER (Ricard Bru) 30

ALEXANDRE DE RIQUER A LA BIBLIOTECA DE CATALUNYA EN EL CENTENARI DE LA SEVA MORT

Enguany es compleix el centenari de la mort d'Alexandre de Riquer i Ynglada (Calaf, 1856 - Palma de Mallorca, 1920) un dels artistes més emblemàtics del modernisme català. D'ample registre en arts aplicades i decoratives, destacà com a pintor, decorador d'interiors, cartellista, dissenyador de l'acompanyament gràfic de llibres, revistes, etc., sent qui millor va reflectir i introduir a Catalunya el corrent europeu d'*Art Nouveau* d'arrel simbolista, afí als postulats de l'*Art & Crafts* de William Morris, dels que esdevingué gran valedor i, sobretot, transmissor. Especialment arran d'un dels seus viatges a Londres el 1894, on pogué aprofundir i aprovisionar-se d'idees, coneixements i materials sobre pintors i poetes prerrafaelites com Edward Coley Burne-Jones o Dante Gabriel Rossetti, així com d'il·lustradors de llibres com Walter Crane, deixeble de Morris que estudià la naturalesa com a inspiració per a les arts i autor de *The Claims of Decorative Art* (1892).

Sense ànim d'obviar algunes de les seves obres més nostrades que tenim a la Biblioteca de Catalunya, amb aquest homenatge es pretén donar visibilitat a fullets i petits impresos seus a les nostres col·leccions: petits formats alguns dels quals podem trobar a l'antiga classificació de la Unitat Gràfica, impresos amb els que Riquer contribuí tant a marcar l'art i la imatge de l'època que va viure, com a socialitzar i difondre la bellesa aplicada a materials de difusió popular i intrínsecament efímers.

* * *

Comencem amb un programa de ball de ca. 1889 i que Riquer hauria fet per al *Reial Cercle Artístic*. De format quadrat i llaços addicionals de tela, el dibuix i la tipografia són sobre un suport de cartró daurat a semblança d'una planxa de coure gravada a la punta seca. S'hi relacionen els diversos balls a celebrar, i dos nens o *putti* a dalt i a baix d'unes escales es mostren juganers: un darrera d'un cortinatge i l'altre amb un timbal. Formalment concorda amb l'esteticisme de la invitació al ball del *Reial Cercle Artístic* de 1889, també de Riquer.

[Riquer, 1889]; Top.: IV (6) C [1889]

El 1896 Riquer participà amb un disseny seu a la felicitació d'any nou dels germans Napoleon, fotògrafs, per als qui també realitzaria un ex-libris i un cartell. En tant que laica, entraria en la categoria dels PF (*pour feliciter l'année*). De format desplegable, conté, a més de la composició de Riquer, diverses fotografies de l'estudi fotogràfic que els Napoleon tenien a la Rambla Santa Mònica, anunciant-se també a una de les orles de Riquer el seu estudi de Madrid. Tot i no arribar encara a la seva especial síntesi estilística, aquí encara hi ha pervivències del realisme elegant d'un Miralles o d'un Masriera, tendència que seguirà tenint presencia en l'art ben bé fins al segle XX.

Riquer, 1896; Top.: III (9).10 1896 C / R. 24487 IV

Riquer s'havia forjat també una reputació des del dibuix artístic-industrial i de mobiliari ja des de mitjans dels vuitanta, i no desaprofità l'exposició de dissenys seus als certàmens barcelonins, d'entre els que es compten, a més de cartells, projectes de vitralls, mobles i altres objectes decoratius. Si bé el 1891 hi presentà dos olis, el 1892 exposà diversos dibuixos en diverses tècniques amb dissenys de plats, rajoles, gerros, baranes i làmpades. Als certàmens de 1894 i 1898 no hi participà, però el trobem amb força al de 1896 a tots nivells.

Així, per al *Catálogo Ilustrado de la Tercera Exposición de Bellas Artes e Indústrias Artísticas* de 1896, Riquer dissenyà la portada —també el conegut cartell de l'exposició— i se li va incloure una publicitat de la *Casa Thomas* a la darrera pàgina, casa de la qual exposà a la mostra un dels seus cartells. La portada és un trencament respecte el que hem vist d'ell fins aleshores. Va exposar a la Secció de dibuix, aquarel·la, pastel i gravat diversos dibuixos a la ploma i llapis per a il·lustració, tres originals a l'aquarel·la de cartells (el de la casa J. Torra, que li fou reproduït al catàleg, l'esmentat de la casa J. Thomas i el de l'estudi d'A. y E. F. dits Napoleon), i a la d'indústries artístiques hi exposà projectes de vitrall, d'armari llibreria, d'arqueta, de reclinatori i un de cornucòpia d'estil Lluís XV.

Riquer, 1896; Top.: Grav-8-257

Al catàleg en díptic apaïsat de l'exposició del Cercle de Sant Lluc a Can Parés (1897) ja es fa palès notablement el canvi de direcció estètica pres per Riquer. Entitat de la qual en fou fundador el 1893, en ell es reprodueix el cartell que per a la ocasió va realitzar amb l'afegit de la paraula *CATALECH*.

Des d'obres com aquesta i en endavant —amb excepcions— les orles de tela (vuitcentistes) que sovint contenien informació tipogràfica, deixen pas a les florals, en el que pot ser interpretat com un símbol del triomf de la naturalesa per damunt de la manufactura tèxtil, i les recurrents figures femenines de perfil. La uniformitat de disseny entre cartell i catàleg de l'exposició que veiem aquí comença a ser un aspecte a tenir en compte en endavant. A la mostra Riquer hi exposà dues pintures i uns quants dibuixos, a la que també hi trobem, entre d'altres, Galwey, Masriera, Renart, Roig, Utrillo i Pahissa.

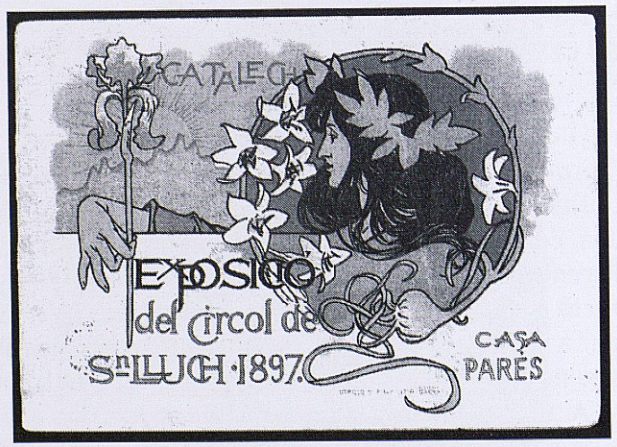

Riquer, 1897; Top.: UG-4-C 9/94

Des de 1895 Riquer s'havia convertit en el cartellista de referencia a Catalunya, qui amb la seva obra prestigiava l'empresa que li encarregués un dels seus anuncis. Tal i com afirma Trenc, cartells i pintura decorativa per a interiors esdevingueren les principals armes del Riquer simbolista, i que ja desplegà com a introductor a Catalunya a les seves pintures de 1891 i 1893.

Fent un salt del petit al gran imprès no podem obviar en aquest apunt el que és, sens dubte, un dels tresors de la BC, el cartell de *Mosaicos Hidráulicos de Órsola Solá & Cía* (1898), en el que podem observar la influència de cartellistes belgues com Henri Privat-Livemont o Henri Meunier, però que també esdevé un nou pas de Riquer en la seva pròpia evolució. Observem també una clara relació de la figura femenina de cabell negre d'aquest cartell amb la de l'exposició de 1896, de la qual acabem de veure al catàleg en díptic. La tècnica d'estampació que la *Litografia Utrillo & Rialp S.C.* usava per a cartells com aquest queda ben definida a un altre cartell anunciant la mateixa casa, obra d'Antoni Utrillo: '*Cartell dibuixat sobre planxa d'alumini é imprès ab màquina rotativa*'.

Riquer, 1898; Top.: C. Fusta 16

Felicitacions de nadal com la dels repartidors de *La Veu de Catalunya* (1899) són un exemple del Riquer que aborda encàrrecs de caràcter més popular. Observem un tipus de composició general més constructivista, basada en paral·lelepípedes verticals, i on resol a base de taques sense volum, amb línies gruixudes i tons contrastats (amb influències de l'estampa japonesa dels segles XVII i XVIII) i frontalitat de la figura, a mes d'algun element historicista, com el classicisme barroc del manyoc de roba que la sustenta. Aquesta imatge femenina segueix el patró de l'anunci de *Casa Thomas* de 1896 amb algunes variants.

Riquer, 1899; Top.: III (9²) C Oficis R-Z 1899

Cap al 1900 Riquer va participar també en l'edició del llibre de làmines col·leccionables *Carpintería Artística* (ca. 1900) d'Audet i Puig per a l'editor Seguí, concretament amb la làmina número setanta-set, corresponent a la façana de la farmàcia Grau-Ynglada, per a la qual va dirigir el projecte decoratiu integral ajudat per Gaspar Homar per la marqueteria i mobiliari, Ramon Canals per a les rajoles i *A. Rigalt & Cia.* per als vitralls.

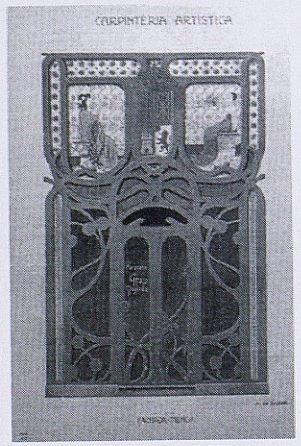

Riquer, ca. 1900; Top.: 096-Fol-530

Un altre exemple de la seva activitat com a il·lustrador a petits fullets efímers el trobem al revers del díptic o fullet de la *Societat Coral Catalunya Nova* (1900). La representació recupera la composició del cartell de *Mosaicos Hidráulicos de Órsola Solá & Cía* i la inverteix, tot canviant elements florals per musicals. Exemple, doncs, de la versatilitat dels seus dissenys que, amb ben pocs canvis, servien tant per a un anunci comercial com per a un escut d'entitat cultural.

Riquer, 1900 i detall; Top.: IV (8) C 1900

Els seus delicats dissenys aplicats a petits impresos com aquest recordatori de defunció de Consolació Companys de Canals (1901) eren sens dubte una gota de llum en la tendència estètica que els caracteritza, en general, per la foscor i sobrietat de disseny, amb marc negre i summament tenebrosos, alhora que anicònics (menys quan apareix alguna imatgeria religiosa a l'ús). Al revers es reprodueix un dibuix de Joan Llimona, una escena d'un enterrament de caire més realista, tal i com ens té acostumats el pintor català, i que inclou una espectral i lluminosa aparició d'ultratomba consolant els afligits.

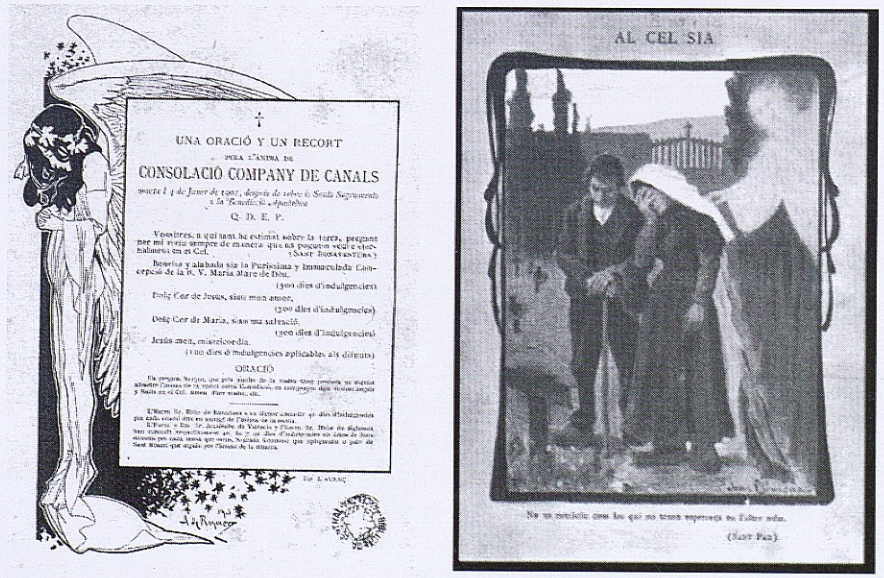

Riquer / Llimona, 1901; Top. III (4) C 1901

La *maniera* de Riquer arrelà en el dia a dia dels impressors de materials menors de finals de segle XIX i principis del XX que adoptaren els seus trets característics a partir de dissenys d'imitadors sense complexes. Altres artistes catalans de renom com Josep Triadó i Joaquim Renart també adopten el seu estil, erigint-se en certa manera en continuadors seus, però aportant també el seu de particular i participant de l'evolució posterior cap a formes noves.

El seu talentós disseny d'ex-libris està en directa relació amb aquest dibuix de tècnica mixta datable ca. 1905 inclòs a l'*Album d'autògrafs aplegats per Marta Pi de Ferran entre 1876 i 1918* i que ens recorda molt, tot salvant les diferències tècniques, el somieig filo-naturalístic representat a l'ex-libris de Joan Llongueras de 1901. Seria, en aquest cas, un desenvolupament plàstic de la idea compositiva de l'ex-libris. En aquest àlbum hi trobem vint-i-nou dibuixos d'artistes com Casas, Pahissa, entre d'altres, així com manuscrits de Guimerà, Oller o Gener, entre molts d'altres.

Riquer, 1901; Top.: C. Miracle / E. espanyols, v. 1, p. 23/897
Riquer ca. 1905; Top.: 096-8-36

Riquer va fundar les revistes *Luz* i *Joventut*, per a les quals també dissenyà les capçaleres, i també col·laborà a revistes i butlletins com *La Ilustración Artística*, *La Il·lustració Llevantina*, *L'Avenç*, *Hispania*, *El Consultor Avícola*, etc. A un dibuix original per a *La Campana Catalana* de 1908 hi podem observar l'exhuberància i detall de la naturalesa en un niu d'ocell i unes fulles de parra que desborden el marc circular a manera de *trompe l'oeil*.

Riquer, 1908; Top.: XII.1 'La Campana Catalana' M 120

Un dels camps on realitzà un extraordinari desplegament plàstic Riquer ja a principis del segle XX va ser en l'exlibrisme, especialment els realitzats a l'aiguafort, sense demèrit dels seus fets en altres tècniques com la xilografia o a la ploma. Amb l'ex-libris Riquer desplega totes les seves habilitats, anant molt més enllà del que realitzà com a il·lustrador literari o cartellista. A la BC en tenim seixanta-sis exemplars de la gairebé cent-cinquantena que va realitzar, inclosos a les col·leccions Miracle i Vallina.

Ja per acabar, i tancant en certa manera el cercle, podem observar una clara relació del *putto* del timbal representat al programa de ball que hem vist al principi, amb el nen de l'ex-libris que Riquer va fer per a *Francesc de P. de Careaga Monsalvatje* (ca. 1905), el qual presenta el mateix escorç, l'expressió amb la boca oberta, i el mateix objecte a la mà (aquí sostingut amb la contrària i transmutat en sonall o guarniment nadalenc), en el que pot ser considerat un exemple de recuperació ulterior de temes ja esbossats per Riquer durant els seus primers anys. *Putto* semblant també als que acompanyen la voluptuosa figura femenina de l'ex-libris que va fer per a Eduard de Toda.

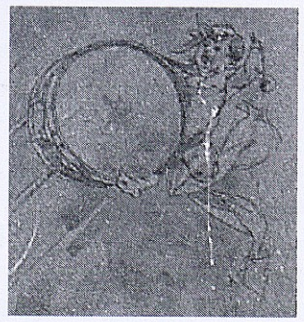

[Riquer, 1889]; Top.: IV (6) C [1889]
Riquer, [ca. 1905]; Top.: C. Miracle / E. espanyols, v. 1, p. 51-8244

Xavier Soler Àvila

BIBLIOGRAFIA ESCOLLIDA:

- AAVV, «A. de Riquer. 150 anys», *EXLIBRIS. Portaveu de l'Associació Catalana d'Exlibristes*, núm. 33 (2006)
- Cornudella, Rafael, «Sobre els cartells d'Alexandre de Riquer i les seves fonts», *Locus Amoenus*, num. 1 (1995)
- Gil, Nuria; López, Fàtima, «La Farmacia Grau Ynglada: un establecimiento singular de la Barcelona modernista», *Res Mobilis*, núm. 4 (2015)
- Soler, Xavier, «El Gravat Popular», *El Modernisme (vol. V). En paral·lel al modernisme*. Barcelona: L'Isard, 2004
- Trenc, Eliseu; Vélez, Pilar, *Alexandre de Riquer. Obra gràfica*, Terrassa: Caixa Terrassa; Barcelona: Marc Martí, 2006
- Vélez, Pilar, *El Llibre com a obra d'art a la Catalunya vuitcentista, 1850-1910*, Barcelona: Biblioteca de Catalunya, 1989
- Yebra, Joan-Lluís de, *Alexandre de Riquer i l'exlibrisme: repertori complet dels seus ex-libris*, Barcelona: Edicions Universitat de Barcelona, 1983

SOTA EL SIGNE DE L'ALQUÍMIA

L'any 1900 Alexandre de Riquer tenia quaranta-cuatre anys. Es trobava «nel mezzo del caminn di nostra vita», en expressió de Dante Alighieri, i era al cim de la seva maduresa personal i carrera artística. En aquests dies exuberants del tombant del segle, i atret per l'encant dels ex-libris artístics plens de simbolisme que havia descobert en el seus viatges a Londres, n'havia dibuixat un bon grapat, alguns a nom d'ell mateix, pràctica habitual entre els artistes de l'ex-libris.

De la producció d'ex-libris d'aquest temps n'hi ha un que crida l'atenció per la significació que transporta la seva iconografia. Es tracta d'un dibuix, no un gravat calcogràfic elaborat com tenia per costum fer. És un estilitzat dibuix a ploma resolt en format vertical i reproduït en un fotogravat que data del 1900. En aquest dibuix es veu una figura femenina de cara que alça els braços tocant un recipient de vidre, si se'n pot dir així, perquè més aviat sembla que l'estigui abraçant per rebre els efluvis que emanen d'aquest gresol de vidre en el qual es transparenten unes flors al fons del vas escalfat per una flama puixant.

En aquest ex-libris, l'Art, que aquí escriurem amb majúscula com hauria fet el mateix Riquer, està representat per la dama que, en la seva cuina particular i a través de la retorta sobre el foc de la inspiració, transforma les flors, imatge de la Natura, en una obra artística de la qual emana una aura que s'expandeix i s'enlaira. El vas o atanor que veiem dibuixat es refereix al cervell de les idees de l'artista o al calze del seu cor? Sens dubte són les dues coses foses en el mateix gresol.

Cal dir que tot artista té molt d'alquimista mental i coral al mateix temps en tant que transformador de la realitat a través de la seva Sal o inspiració que, està clar, se sustenta en el talent i en el treball. Hi ha una gran semblança entre el procés alquímic i l'acte creatiu. L'acte creatiu, que s'assembla a un embaràs o incubació, el podem visualitzar en la imatge d'un atanor. Mitjançant la cocció al foc dels elements de la natura, és en el ventre-atanor on té lloc la metamorfosi d'aquests elements que en aquest ex-libris d'Alexandre de Riquer estan simbolitzats per les flors en el seu punt d'escalf, o de passió i entusiasme creatiu.

Es miri com es miri, l'acte creatiu té molt de femení, de la mateixa manera que l'artista, o almenys els artistes de la genealogia simbolista d'Alexandre de Riquer, té tant de místic com de polític, ja que amb gosadia espiritual i social, l'artista remou les aigües quietes, estancades, del món que troba per tal de regenerar-les i, si té prou talent artístic, embellir-les. Per aquesta raó sempre és vist, o molt sovint, com un rebel, un subversiu. John Ruskin, el vell prerafaelita que tan va admirar Alexandre de Riquer, deia que l'Artista, i ho escrivia en majúscula, sempre es «rebel·lava contra l'entumiment estàtic».